

A CSALÁDNÉV KIALAKULÁSA ELŐTTI ÁTMENETI NÉVFORMÁK

I.

1. A magyar családnév kialakulásának folyamatát — a középkori, hivatalos latin nyelvű írásbeliség és oklevelezési gyakorlat következtében — a latin nyelvre lefordított személynévi formákon vizsgálhatjuk. A névadás folyamatában a jól elkülöníthető és egyértelmű: egyelemű nevek, filius-os nevek, de + helyneves neveken kívül az átmeneti alakok sokasága tűnik fel. Az öröklődő családnév kifejlődésének nyomkövetése nemcsak a jellegzetes névformák számbavételével, hanem az el nem hanyagolható, apró részleteknek, a különféle átmeneti alakoknak feltárásával és megvilágításával érhető el.

Az átmeneti névformák közül — jelen alkalommal — az alias (alio nomine) adverbiummal alkotott XIV–XVI. századi személynévvel foglalkozom.

2. A XVII–XVIII. században, a családnév kialakulása után az egyén keresztnévéhez az öröklődő második névelem (a családnév) mellett egy harmadik névelem, egy ragadványnév is kapcsolódhatott. „Ennek a névadási sajátásnak a rögzítése volt a XVII. és XVIII. században olyan divatos latin forma: az írásbeliség »alias« nevei: 1625: Szabó alias Nagy... 1642: Halász alias Veres... 1727: Filep alias Kovács [a keresztnéveket a szerző nem idézte]... Figyelemre méltó, hogy az »alias« nevek túlnyomó része két típusba tartozik: a helységnevekből -i-vel képzett és a foglalkozást feltüntető személynév csoportjába. Az egyénnek ugyanis oly erősek voltak ezek a meghatározói: a születési helyéről való elszármazása és a foglalkozása, hogy a már kialakult kételemű személynévét még egy új, harmadlagos névelemmel toldották meg. Az »alias« nevek tehát azt az állapotot tükrözik, amikor az egyénnek már három neve van." (BENKŐ LORÁND, A régi magyar személynévvadás. Bp., 1949. 23.)

3. A XIV–XVI. századi alias (alio nomine) nevek nagyrésze még a családnév kialakulása előtti átmeneti korszakból származik. E típusba tartozó XIV. századi nevekről korábban már megemlékeztem a XIV. századi megkülönböztető nevek összegyűjtése és feldolgozása során. Akkor úgy gondoltam, hogy az alio nomine fordulattal kapcsolódó névelemek megegyeznek a dictus-os nevekkel, és az „alio nomine” tu-

lajdonképp a „dictus” szinonimája (NytudÉrt. 68. sz. 51, 53). A személynevek gyűjtését az azóta eltelt időben kiterjesztettem a XV—XVI. századra is, és a dolog természetéből adódóan: minél nagyobb személynévanyag áll rendelkezésünkre, annál élesebben rajzolódnak ki a névadás részletei. Az újabban összegyűjtött és átnézett névanyagból egyelőre azt a következtetést lehet levonni, hogy a XIV—XVI. századi alias (alio nomine) nevek nem azonosak a (dictus-os) megkülönböztető nevekkel, de nem is az öröklődő második elem (a családnév) melletti ragadványnevek, mint a XVII—XVIII. századi alias nevek, hanem a családnév kialakulását megelőző hivatalos névnek elfogadott egyelemű filius-os, de + helyneves, valamint dictus-szal vagy anélkül alakult megkülönböztető nevekhez kapcsolódnak, és a személyre leginkább jellemző tulajdonságot, állapotot jelölnek.

Hely hiányában anyagomból csak néhány jellemző névalakulatot mutatok be. Adataimat időrendbe szedtem, az egy oklevélben található ilyen típusú neveket azonos sorszám alá soroltam.

1. 1340: Johannes de Posonio, alias dictus Casmer (MonStrig. 3:366), 1341: Johannem dictum Gayzmyr (uo, 385).
2. 1346: Jakab fia Pál, más néven Hős Pál /Hews Paul/ (KállOkl. 1:196).
3. 1346: Chubud /más néven Zallas/ fiai: Egyed, Jákó, Péter és János (Im.197)
4. 1363: Csomaközön /Chumukos/ lakó nagy /magnum/ Istvánt, akit másképpen Jerőnek /Yneu/ hívnak (i.m. 2: 111).
5. 1363: Ladislaum dictum Olah alio nomine Vayas famulum (SztárOkl. 1: 331).
6. 1364: Fyady /dictus/, más néven Zolga Miklós (KállOkl. 2: 117).
7. 1364: Paulum dictum Zagyurwagou alio nomine Filetlenpal (Zichy Okm. 3: 237).
8. 1347: Mauricius dictus Abraam filius Abrae rufi de Cheklez (Anj Okm. 5:105--6); 1348: Mauritius dictus Mokus seu Abraam, Mauritio dicto Mokus alio nomine Abraam, Mauritius alio nomine Mokus seu Abraam dictus (AppOkl. 1: 167--8).
9. 1383: Zabo /dictus/ másképp Orrus Mihály (KállOkl. 2: 230), off.
10. 1391: Thomam dictum Fodor alio nomine Fekethew ...Dominicum alio nomine dako fratrem Gregory dicti Repas (ZichyOkm.4:469).
11. 1393: Stephano dicto Olach alio nomine Pinthes (KárOkl. 1:461),jo.
12. 1399: Blasium dictum Cerke alias iobagionem Benedicti de Pazan ...Anthonium filium Ladislai dicti Zeuke alias iobagionem Mathie de Anarch nunc in Pali residentem (ZsigmOkl. I: 664/5990).
13. 1406: Lucam dictum de Olnad, alias in Tarchal residentem,... Mathiam alias in possessione Monak commorantem,...Mich. Dusko dictum, alias in Alsokasmark commorantem,...Damianum, alias in Baktha commorantem (CD. X/IV: 572), jo.
14. 1406: Joseph et Georgium filium suum alias in villa Nyas residentem (ZsigmOkl. II/1: 638/5080), jo.
15. 1408: Jacobum Toth alias in Bagod commorantem,...Michaellem Chonka alias in villa Dobronch, nunc vero in possessione...Vassan residentem,...Johann/em filium/Thome alias in Zenthlazlo commorantem,

- ...Andream Fabri alias in Zemenye residentem, ... Kornis post uxorem suam in villa Bachanak residentem alias vicecastellanum dicti castri Pelyske, ... Sebastianum alias in Hassag residentem, ... Andream dictum Vak colonum Stephani de Kanisa alias magistri ianitorum regalium, ... Gregorium dictum Zeke alias in villa Kohar dicti comitatus Zladiensis commorantem (ZalaOkl. 2: 337—40).
16. 1409: Geugew filium Nicolai alias de Iwanch nunc in Vylak residentem, ... Jacobum Nemeth alias in Balase commorantem, ... Stephanum Takach alias in dicta Kald residentem, ... Mychaelem Kopach filium Iohannis Takarouw alias in dicta Rohonch residentem, ... Benedictum Nyulayakw dictum alias post dominam uxorem suam in villa Kuchk residentem (ZsigmOkl. II/2: 218—20/6672).
 17. 1409: Iacobum dictum Thoh alias in Kissarus commorantem ... Benedictum filium Petri rufy alias in Luchka residentem ... Johannem filium Michaelis alias in Kwkemeze commorantem ... Michaelem filium Beel alias in Krywa commorantem ... Ladislaum alias in Gerolthfalu commorantem ... Georgium dictum Kowach alias in possessione filiorum Kecher Veresuagasa vocata commorantem (ZsigmOkl. II/2: 240/6787).
 18. 1429: Bekes alias officialem de Endred, ... Michaelem dictum Saffar alias officialem de Zorwath (SoprOkl. I/2: 396).
 19. 1435: Marcus alias in possessione Byztre commorans (DL 48256).
 20. 1435: Franciscum dictum Bayzath alias iobagionem Nicolai de Rad in eadem commorantem ... Siephanum dictum Chygan alias in possessione Zobozlo residentem (DL 54931).
 21. 1439: consortem condam Thome filii Nicolai de Galhaza alias de Chenkessur (ZichyOkm. 8: 647).
 22. 1512: Stephanum Dominici de Bwdaffalwa alias officialem de Rayka, ... Johannem Kaldy alias Wayda vocatum in Zechzygete residentem iobagionem et predialem domini Thome Sechzy, ... Thomam Biro alias Garych iobagionem ... Johannem Gelegen alias iobagionem Francisci Botka in Tharnok residentem (DL 22311).
 23. 1516: nobilis Valentini Wasas alias Zabo dicti de Jwtha /Valentino Wasas de Jwtha/ (Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV. Bp., 1979. 399).
 24. 1535: nobilibus ... Petro aliter Jarfas dicto filio condam Laurencii litterati de eadem Egres (i.m. 549).

Az idézett példaanyagból az derül ki, hogy az (alio nomine) alias nevek egyelemű név után a személynév kételeművé válását mozdítják elő, a filius-os és de+ helyneves nevek után a megkülönböztető nevek kialakulásában játszanak szerepet.

A — dictus-os — megkülönböztető neveket követő alias nevek hasonlítanak leginkább a XVII—XVIII. századi alias nevekhez, mert a kialakult kételemű név után harmadik névelemként tűnnek fel.

4. Felvetődhet a kérdés, hogy vajon a XIV—XVI. századi alias nevek nem minősülnek-e felesleges névszaporításnak, névhalmozásnak (vö.: BACH, Deutsche Namenkunde. I/2, 102: „Pleonasmus in Familienamen”; FEHÉRTÓI, i.m. 53), illetőleg az itt idézett XV. századi nevek társadalmilag igényelt névformák voltak-e, vagy csupán egy fajta okle-

vélírói sajátosságot, esetleg modorosságot illusztrálnak. Az oklevélíró-
nak a személy pontos leírására, megnevezésére való törekvése — leg-
inkább a nádori közgyűlések összeíró okleveleiben — kétségtelenül ki-
rajzolódik (13, 15—17, 20—22). De az effajta „személyleírás” érthető,
hiszen Magyarországon a XV. század elején még nem vált általánossá
a hivatalos és öröklődő családnév. Az egyelemű név vagy az alkalmi,
könnyen megváltoztatható kételemű név után a személy megbízhatóbb
azonosítását szolgáló, alias-szal kapcsolódó névelem nem minősíthető
felesleges névhalmozásnak, oklevélírói túlbuzgóságnak.

Főként a XV. századi példákából az derül ki, hogy az alias nevek
jelentős hányada — hasonlóan a XVII—XVIII. századi alias nevekhez —
a személy foglalkozására, tartózkodási helyére (lakóhelyére) utal, és
zömmel a XV. századra már általánossá váló (dictus-os) megkülönböz-
tető nevekhez kapcsolódik. Tehát az alias nevek már ezért sem lehetnek
azonosak a dictus-os nevekkel. Különbözik BACHnak is hasonló a véle-
ménye, de szerinte az alias név kizárólag a személy újabb lakóhelyé-
nek jelölésére szolgál (i.m. 75—6).

A különbséget a dictus-os és az alias nevek között még abban
látom, hogy míg a dictus-os megkülönböztető név funkcióját tekintve
szinte teljesen azonos a családnévvél, csak nem öröklődik, de minden
esélye megvan a családnévvé válásra, addig az alias névnek előbb át
kell venni a második elem, a megkülönböztető név funkcióját, és amikor
már „valódi” megkülönböztető névvé alakult át, akkor van meg az esé-
lye arra, hogy öröklődő családnév váljék belőle.

A XVII—XVIII. századi alias nevek esetében a névelemek „küz-
delme” a családnév és egy harmadik elem, a ragadványnév között zaj-
lott le (vö.: BENKŐ, i.m.). A családnév kialakulása előtt, a névhasználat
és névjelölés átmeneti korszakában a „harc” az öröklődő családnévvé
válásért folyt a megkülönböztető elem és az alias név között.

5. A lakóhely, tartózkodási hely említése az alias nevekben in
praepositióval és helynév kitételével — amint példáinkból is kitűnik —
az alsóbb néposztály, a jobbágyság megnevezésére volt szokásban.
A névelemek közötti harcban, az alias név győzelme után ez a forma
megrövidült, eltűnt az alias adverbium és az in praepositio és megma-
radt megkülönböztető elemmé válva a puszta képzőtlen helynév. A „Se-
bastianus alias in Hassag...” (15), „Benedictum filium Petri rufy alias in
Luchka...” (17), „Andream Fabri alias in Zemenye...” (15) lakóhely jelö-

lésből a későbbiekben kialakulhatott — beszédben és írásban egyaránt — egy ^xSebastianus Hassag, ^xBenedictus Luchka, ^xAndreas Zemenye; magyarul: Hassag Sebestyén, Luchka Benedek, Zemenye András alak.

Következésképpen a családnév kialakulásának folyamatában az alias + in + helynév átmeneti névformát a puszta helynévből alakult megkülönböztető elem egyik előzményének is tekinthetjük.

FEHÉRTÓI KATALIN

BEIRATKOZOTT MAGYAR DIÁKOK A FRANEKERI EGYETEMEN
I. (1585—1683)

Franeke^r Hollandia Frízország nevű tartományában fekszik. Ez a vidék szinte kizárólagosan protestáns, erősen nemzetiségi terület. A frízek neves egyetemének, a Franeke^ri Fríz Akadémia beiratkozott egyetemistáinak névjegyzékét 1968-ban adták ki Franeke^rben (frízüi: Frjentser) Album Studiosorum Academiae Franeke^rensis (1585—1811, 1816—1844) címen. A kötet alcíme: Naamlijst der Studenten (A diákok névsora). A könyvet S. J. Fockema Andreae és Th. I. Meijer szerkesztette. (Érdekességként jegyzem meg, hogy Hollandiában manapság nem szokásos a keresztnévet kiírni. Egy munkahelyen dolgozók sokszor évekig sem tudják meg egymás keresztnévét. — Nemzedéki megosztás észlelhető azonban a keresztnév-használatban: egyes munkahelyeken a fiatalok elsősorban mindenki mindenkit csak keresztnévén ismer.)

A franeke^ri egyetem matrikulái a Leeuwardeni (frízüi: Ljouwert) Provinciale Bibliothek (tartományi könyvtár)-ban találhatóak. A szerzők megjegyzik, hogy a dátum azonosítása a hónapok szerint néha nehézségbe ütközött, hiszen csak ritkán írta oda a diák az S. N. rövidítést (Stylo Novo = a gregorián naptár szerint), mint 1696. augusztus 21-én Ballhazar Zalani, Transylvano Ungarus.

A következőkben a közlés sorrendjében felsorolom azokat a magyar származású diákokat, akikre e kiadványban ráakadtam. Ahol megvan, a beiratkozás hónapját és napját is közlöm. A dátum utáni szám a beiratkozási sorszám, a zárójelben levő szám az idézett könyv lap-száma, a kérdőjel azt jelzi, hogy az olvasat bizonytalan, esetleg téves.

A könyv megszerzésében nyújtott segítségért Dr. T. de Graaf kollégának, a Groningeni Egyetem tudományos munkatársának itt is köszönetet mondok.